UOT 327; 339.9
DOI: https://doi.org/10.30546/19063.2026.06.5013

XƏZƏR HÖVZƏSİNİN KARBOHİDROGEN EHTİYATLARININ GEOSİYASİ ƏHƏMİYYƏTİNİN POLİTOLOJİ TƏHLİLİ

ELMİN VAQİF OĞLU YAQUBZADƏ
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Beynəlxalq münasibətlər" kafedrasının dissertantı
Bakı ş., Səbail r. AZ 1001, Lermontov küç. 74
E-mail: yaqqubbeylielmin.phd@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının geosiyasi əhəmiyyəti enerji təhlükəsizliyi, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi və regional güc münasibətləri kontekstində politoloji baxımdan təhlil olunur. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Rusiya və İranın enerji strategiyalarını müqayisə etmək, Avropa İttifaqı, Çin, ABŞ və Türkiyənin regional maraqlarını müəyyənləşdirmək, karbohidrogen ehtiyatlarının siyasi təsirə çevrilməsi mexanizmlərini aydınlaşdırmaqdır. Araşdırmada müqayisəli siyasi təhlil, institusional yanaşma, statistik məlumatların təhlili və rəsmi sənədlərin interpretasiyası metodlarından istifadə edilmişdir. Müəyyən olunur ki, Xəzər hövzəsinin strateji əhəmiyyəti ehtiyatların həcmindən daha çox onların hasilatı, nəqli, bazarlara çıxışı və tranzit təhlükəsizliyi arasındakı əlaqədən yaranır. Azərbaycan qərb enerji dəhlizləri vasitəsilə geosiyasi mövqeyini gücləndirdiyi halda, Qazaxıstanın Rusiya marşrutlarından, Türkmənistanın isə Çin bazarından asılılığı böyük ehtiyatların siyasi müstəqilliyi təmin etmədiyini göstərir. Rusiya və İranın regional təsiri yerli hasilatdan əlavə tranzit imkanları, hüquqi status və təhlükəsizlik mexanizmləri ilə müəyyənləşir. Xəzərin hüquqi statusuna dair Konvensiyanın ratifikasiya problemləri, Transxəzər layihələrinin iqtisadi məhdudiyyətləri və dəniz səviyyəsinin azalması enerji əməkdaşlığının maneələri kimi qiymətləndirilir. Nəticədə hövzədə rəqabətin sıfırməbləğli qarşıdurmadan daha çox asimmetrik qarşılıqlı asılılıq yaratdığı, regional dövlətlərin isə marşrut və tərəfdaş müxtəlifliyi vasitəsilə siyasi manevr imkanlarını genişləndirməyə çalışdığı əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Xəzər hövzəsi, karbohidrogen ehtiyatları, enerji təhlükəsizliyi, geosiyasi rəqabət, ixrac marşrutları.*

GİRİŞ

Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatları müasir beynəlxalq münasibətlərdə enerji təhlükəsizliyi, iqtisadi maraqlar və siyasi təsir imkanlarının kəsişdiyi mühüm geostrateji amillərdən biridir. Xüsusilə son illərdə beynəlxalq enerji bazarlarında baş verən dəyişikliklər, Rusiya - Ukrayna müharibəsinin təchizat marşrutlarına təsiri, Avropa İttifaqının alternativ enerji mənbələri axtarışı və Çinin Mərkəzi Asiyada genişlənən iqtisadi mövqeyi regionun geosiyasi əhəmiyyətini artırmışdır. Bununla belə, Xəzər hövzəsinin rolunu yalnız Azərbaycanın enerji siyasəti və ya ümumi karbohidrogen ehtiyatlarının həcmi əsasında izah etmək mümkün deyildir. Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Rusiya və İranın fərqli ehtiyat strukturları, ixrac imkanları, tranzit asılılıqları və təhlükəsizlik maraqları bütövlükdə regionun mürəkkəb siyasi münasibətlər sistemini formalaşdırır. Boru kəmərlərinin istiqamətləri, xarici bazarlara çıxış, hüquqi statusun müəyyənləşdirilməsi və dəniz səviyyəsinin azalması kimi ekoloji çağırışlar da mövzunun aktuallığını gücləndirir.

Bu baxımdan, tədqiqatımızın məqsədi Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının geosiyasi əhəmiyyətini enerji təhlükəsizliyi və regional güc münasibətləri kontekstində politoloji baxımdan təhlil etməkdir. Bu məqsədlə sahilyanı dövlətlərin enerji potensialı və ixrac strategiyaları müqayisə olunur, Avropa İttifaqı, Çin, ABŞ və Türkiyənin regiondakı maraqları araşdırılır, nəqliyyat dəhlizlərinin siyasi təsir imkanlarına necə çevrildiyi müəyyənləşdirilir. Tədqiqatda müqayisəli siyasi təhlil, institusional yanaşma, statistik göstəricilərin təhlili və normativ sənədlərin interpretasiyası metodlarından istifadə edilmişdir. Əsas diqqət 2024-2026-cı illərə aid məlumatlara yönəldilməklə karbohidrogen ehtiyatları, ixrac infrastrukturu, bazarlara çıxış, hüquqi tənzimləmə və ekoloji risklər arasındakı əlaqə araşdırılır.

Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatları və enerji təhlükəsizliyində rolu

Xəzər hövzəsinin enerji təhlükəsizliyində rolunu yalnız neft və qaz ehtiyatlarının fiziki həcmi ilə ölçmək düzgün olmazdı. Müasir yanaşmada enerji təhlükəsizliyi həyati əhəmiyyətli enerji sistemlərinin

daxili və xarici təhdidlər qarşısında aşağı həssaslığı kimi izah edilir. Buna görə ehtiyatların mövcudluğu ilə yanaşı, onların hasil edilə bilməsi, dünya bazarlarına alternativ marşrutlarla çatdırılması, qiymət baxımından əlçatanlığı, infrastrukturun dayanıqlılığı və təchizatçı - istehlakçı münasibətlərinin siyasi xarakteri də nəzərə alınmalıdır [8, s. 415-421]. "Xəzər hövzəsi" anlayışı yalnız Azərbaycan sektorunu deyil, Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Rusiya və İranın sahilyanı ərazilərini, habelə həmin ehtiyatları xarici bazarlara bağlayan daha geniş nəqliyyat məkanını əhatə edir. Bununla belə, müxtəlif mənbələrdə hövzənin sərhədləri eyni müəyyənləşdirilmir. Bəzi hesablamalara yalnız dənizin şelfi, digərlərinə isə Xəzərə bitişik quru yataqları da daxil edilir. Buna görə ayrı-ayrı ölkələr üzrə sübut olunmuş ehtiyatlar və faktiki hasilat göstəriciləri, qeyri-müəyyən "ümumi Xəzər ehtiyatı" rəqəmlərindən daha etibarlı müqayisə bazası yaradır. ABŞ Enerji İnformasiyası Administrasiyasının 2025-ci ildə yenilənmiş regional təhlilinə görə, dənizin özündə yerləşən yataqların neft hasilatı gündə bir milyon barreldən artıqdır və dünya neft təklifinin təxminən 1%-nə bərabərdir. Bu göstərici Xəzərin qlobal bazarı təkbaşına dəyişdirəcək "ikinci Fars körfəzi" olmadığını, lakin təchizatın şaxələndirilməsi üçün əhəmiyyətli əlavə mənbə təşkil etdiyini göstərir [28].

Azərbaycanın 1 yanvar 2025-ci il tarixinə sübut olunmuş neft ehtiyatları təxminən 7 milyard barrel, təbii qaz ehtiyatları isə 60 trilyon kubfut, yəni təqribən 1,7 trilyon kubmetr qiymətləndirilirdi. Ölkə hasilatının demək olar ki, hamısı Xəzərdəki dəniz yataqlarının payına düşür. 2025-ci ildə Azərbaycanda qaz kondensatı daxil olmaqla 27,7 milyon ton neft və 51,5 milyard kubmetr qaz hasil edilmişdir. Neft hasilatının orta gündəlik həcmi 571 min barrel, ixracı 23,1 milyon ton olmuşdur. Qaz hasilatında "Şahdəniz" 27,9 milyard kubmetr, "Azəri-Çıraq-Günəşli" 14,1 milyard kubmetr, "Abşeron" isə 1,6 milyard kubmetr paya malik olmuşdur. İl ərzində 25,2 milyard kubmetr qaz ixrac edilmiş, bunun 12,8 milyard kubmetri Avropaya, 9,6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 2,3 milyard kubmetri Gürcüstana, 0,5 milyard kubmetri isə Suriyaya yönəldilmişdir [1].

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2024-cü ildə neft və kondensat hasilatı 29,052 milyon ton, ümumi qaz hasilatı 50,430 milyard kubmetr olmuşdur. Müvafiq olaraq, 2025-ci ildə neft hasilatı əvvəlki illə müqayisədə təqribən 4,7% azalmış, qaz hasilatı isə artmışdır [2, s. 130-131]. Bu dinamika Azərbaycanın enerji profilində struktur dəyişikliyini göstərir. Belə ki, "Azəri-Çıraq-Günəşli"nin yetkinləşməsi nəticəsində neft hasilatı uzunmüddətli azalma trayektoriyasına daxil olduğu halda, "Şahdəniz" və "Abşeron" kimi yataqlar qazın strateji çəkisini artırır.

Qazaxıstan Xəzər regionunun ən böyük neft ehtiyatlarına malik dövlətidir. Onun sübut olunmuş neft ehtiyatları 30 milyard barrel, qaz ehtiyatları isə təxminən 85 trilyon kubfutdur. Ölkə 2024-cü ildə gündə təxminən 1,5 milyon barrel xam neft və əlavə 400 min barrel digər maye yanacaq istehsal etmişdir. Qazaxıstanın neft və kondensat hasilatı həmin ildə 87,56 milyon ton olmuşdur. Hasilatın əsas hissəsini Tengiz, Kaşağan və Qaraçaqanak yataqları təmin edir. Kaşağan birbaşa Şimali Xəzərdə yerləşir, Tengiz və Qaraçaqanak isə geniş Xəzər enerji məkanının quru yataqlarıdır. Qaz hasilatı yüksək olsa da, çıxarılan qazın əhəmiyyətli hissəsi lay təzyiqinin saxlanılması üçün yenidən quyulara vurulur [28].

Qazaxıstan nümunəsi ehtiyatla enerji təhlükəsizliyi arasında nəqliyyat əlaqəsinin əhəmiyyətini aydın göstərir. Ölkənin xam neft ixracının təxminən 80%-ni Tengizdən başlayaraq Rusiya ərazisi ilə Novorossiysk limanına çatan Xəzər Boru Kəməri Konsorsiumu daşıyır. Kəmərin beynəlxalq səhmdarları arasında Qazaxıstan və Rusiya strukturları ilə yanaşı, ABŞ və Avropa şirkətləri də iştirak edir. Buna görə CPC yalnız Rusiyanın nəzarət etdiyi xətt deyil, Rusiya ərazisindən asılı olan çoxtərəfli infrastruktur sistemidir. Lakin çıxış məntəqəsinin Rusiyanın Qara dəniz sahilində yerləşməsi texniki nasazlıq, sanksiya, müharibə və siyasi gərginlik risklərini Qazaxıstanın ixrac təhlükəsizliyinə ötürür. Alternativ olaraq Aktau-Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu genişləndirilir. Belə ki, 2025-ci ilin ilk yarısında bu istiqamətdə 785 min ton Qazaxıstan nefti daşınsa da, həmin həcm konsorsium ilə müqayisədə hələ kiçikdir [18].

Türkmənistanın üstünlüyü neftdən daha çox qaz ehtiyatlarından qaynaqlanır. EIA-nın 2025-ci il qiymətləndirməsinə görə, ölkənin sübut olunmuş neft ehtiyatları 600 milyon barrel, qaz ehtiyatları isə 400 trilyon kubfut, təxminən 11,3 trilyon kubmetrdir. Bu, dünyada beşinci ən böyük sübut olunmuş qaz ehtiyatı kimi göstərilir. Türkmənistan 2024-cü ildə gündə təxminən 275 min barrel neft və digər maye yanacaq istehsal etmiş, 2023-cü ildə quru qaz hasilatı təxminən 3 trilyon kubfuta, yəni 85 milyard kubmetrə çatmışdır [28]. Lakin ehtiyatların böyük hissəsi Xəzər sahilində deyil, ölkənin şərqindəki Qalkınış və ətraf yataqlarda yerləşir. Buna baxmayaraq, bu qazın Avropaya çıxarılması üçün Xəzərin keçilməsi zərurəti Türkmənistanı Xəzər geosiyasətinin əsas iştirakçısına çevirir.

Türkmənistanın hazırkı ixrac sistemində Çin üstün mövqeyə malikdir. Mərkəzi Asiya - Çin qaz kəmərinin A, B və C xətləri Türkmənistan qazını Özbəkistan və Qazaxıstan üzərindən Çinə çatdırır. 2026-cı ildə Türkmənistanın Çinə illik qaz ixracı təxminən 30 milyard kubmetr təşkil edirdi. Həmin ilin aprelində Türkmənistan və CNPC Qalkınış yatağının dördüncü mərhələsi üzrə 5,1 milyard dollarlıq saziş imzalamış, layihədə əlavə 10 milyard kubmetr qazın emalı gücü nəzərdə tutulmuşdur [20]. Çin Türkmənistan üçün Rusiyanın əvvəlki monopsoniyasını zəiflədən alternativ yaratmışdır, lakin bir alıcının üstün mövqeyi yeni asimmetrik asılılıq formalaşdırmışdır. Başqa sözlə, marşrutun dəyişməsi asılılığın avtomatik aradan qalxması deyil, onun istiqamətinin dəyişməsidir. Çin şirkətlərinin maliyyələşdirmə, hasilat və nəqliyyat zəncirinin müxtəlif mərhələlərində iştirakı bu asimmetriyanı gücləndirir [15, s. 2279-2294].

Rusiya və İranın Xəzər enerji sistemindəki mövqeyi Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistandan fərqlənir. Hər iki dövlət dünya miqyasında böyük neft-qaz ehtiyatlarına malik olsa da, milli ehtiyatlarının əsas hissəsi Xəzərdən kənarda yerləşir. Rusiyanın əsas neft-qaz bazası Qərbi Sibir, Yamal və digər regionlarda, İranın qaz bazasının əsas hissəsi isə Fars körfəzindəki Cənubi Pars yatağında cəmləşmişdir. İran 2023-cü ilin sonuna təxminən 1 200 trilyon kubfut sübut olunmuş qaz ehtiyatına malik olsa da, bu rəqəm İranın milli ehtiyatını göstərir və onu Xəzər ehtiyatı kimi təqdim etmək olmaz [27]. Rusiyanın Şimali Xəzərdə Filanovski və Korçagin yataqları kimi istehsal aktivləri mövcuddur. İranın daha dərin Cənubi Xəzər hissəsində isə geoloji, texnoloji, hüquqi və sanksiya məhdudiyyətləri irimiqyaslı hasilatı çətinləşdirir. Buna görə Rusiya və İranın Xəzər geosiyasətində çəkisi yalnız yerli hasilatdan deyil, tranzit, hərbi-siyasi mövqe, hüquqi rejim və alternativ kəmərlərə təsir imkanlarından qaynaqlanır.

Xəzər karbohidrogenlərinin Avropanın enerji təhlükəsizliyinə təsirində Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə xətti əsas yer tutur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri Xəzər neftinin Rusiya və İran ərazilərindən keçmədən Aralıq dənizinə çatdırılmasına imkan verir. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri, TANAP və TAP-dan ibarət Cənub Qaz Dəhlizi isə Azərbaycan qazını Gürcüstan və Türkiyə üzərindən Avropa bazarına çıxarır. Əli Həsənov ixrac marşrutlarının çoxluğunu enerji ehtiyatlarının özü qədər mühüm strateji faktor hesab edir. Onun fikrincə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum xətləri Azərbaycanın iqtisadi suverenliyi ilə yanaşı, istehlakçıların təchizat təhlükəsizliyini də möhkəmləndirmişdir [3, s. 103-104; 151-153].

TAP 2020-ci ilin sonunda kommersiya fəaliyyətinə başlayandan 10 iyul 2026-cı ilədək Avropaya 60 milyard kubmetrdən artıq qaz nəql etmişdir. Bunun 50 milyard kubmetri İtaliyaya çatdırılmışdır. 2026-cı ilin əvvəlindən xəttin uzunmüddətli illik gücü əlavə 1,2 milyard kubmetr artırılmışdır [26]. Bu, Cənub Qaz Dəhlizinin artıq yalnız siyasi layihə deyil, faktiki fəaliyyət göstərən enerji infrastrukturu olduğunu göstərir. Bununla belə, onun miqyasını şişirtməmək lazımdır. Aİ-nin 2025-ci ildə qaz idxalında Azərbaycanın payı 11,3 milyard kubmetr və ya 3,9% olmuşdur. Müqayisə üçün, Norveçin payı 89,3 milyard kubmetr, ABŞ-nin payı 75,6 milyard kubmetr, Rusiyanın boru qazı və LNG daxil ümumi payı isə 36 milyard kubmetr olmuşdur [10].

Azərbaycan Energetika Nazirliyinin 2025-ci ildə "Avropaya" 12,8 milyard kubmetr ixrac göstərməsi ilə Aİ-nin 11,3 milyard kubmetr idxal statistikası arasında fərq ziddiyyət kimi qəbul edilməməlidir. Birinci göstərici daha geniş Avropa coğrafiyasına göndərilən ixracı və təchizat məntəqəsində ölçülən həcmi, ikinci isə yalnız Aİ üzvlərinin idxalını göstərir. Bu metodoloji fərq statistikaların siyasi məqsədlə müqayisəsindən əvvəl onların coğrafi və texniki sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Aİ ilə Azərbaycan arasında 2022-ci ildə imzalanmış enerji memorandumu Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə Aİ-yə tədarükün 2027-ci ilədək ildə azı 20 milyard kubmetrə çatdırılmasını nəzərdə tutur [12]. Lakin bu hədəf yalnız TAP-ın texniki genişləndirilməsindən asılı deyil. Yeni hasilatın maliyyələşdirilməsi, uzunmüddətli alqı müqavilələri, TANAP və Cənubi Qafqaz kəmərinin gücü, daxili qaz istehlakı və Avropanın karbonsuzlaşma siyasəti birlikdə nəzərə alınmalıdır. Sukhankin Xəzərin post-2022 enerji imkanlarını real hesab etsə də, logistika, investisiya, siyasi təhlükəsizlik, ekoloji risklər və Aİ-nin dəyərlər siyasəti ilə enerji maraqları arasındakı ziddiyyətləri əsas məhdudiyyətlər kimi göstərir [25, s. 6-13; 18-25].

Xəzər ehtiyatlarının enerji təhlükəsizliyinə təsiri istehlakçı və ixracatçı dövlətlər üçün eyni məna daşımır. İstehlakçı üçün təhlükəsizlik alternativ təchizatçı və marşruta çıxış, münasib qiymət və fasiləsiz tədarük deməkdir. İxracatçı üçün isə əsas məsələ məhsulu bir alıcıya və ya bir tranzit dövlətinə bağlanmadan dünya bazarına çıxarmaqdır. Azərbaycan qərb istiqamətində müstəqil kəmərlər qurmaqla ixrac təhlükəsizliyini nisbətən yüksəltmişdir. Qazaxıstan böyük istehsalçı olsa da, CPC-yə yüksək bağlılıq səbəbindən marşrut baxımından daha həssasdır. Türkmənistan isə nəhəng qaz ehtiyatlarına rəğmən,

Çin bazarına və məhdud sayda ixrac xəttinə bağlıdır. Beləliklə, ehtiyatların həcmi ilə siyasi manevr qabiliyyəti arasında birbaşa və dəyişməz əlaqə yoxdur.

Enerji təhlükəsizliyinin digər məhdudlaşdırıcı amili Xəzərin sürətlə dəyişən ekoloji şəraitidir. 2025-ci ildə dərc edilmiş akademik tədqiqat göstərir ki, Xəzərin səviyyəsi 1995-ci ildən sonra təxminən iki metr azalmış, 2020-ci ildən sonra bəzi illərdə enmə sürəti 30 santimetrə çatmışdır. 2001-2024-cü illərdə Şimal-şərqi Xəzərin tədqiq edilən hissəsində sahil xətti 56 kilometrdən çox geri çəkilmişdir. Dəniz səviyyəsinin beş metr azalması indiki su sahəsinin təxminən 77 min kvadratkilometrinin quruya çevrilməsinə, beş-on metrlik azalma isə limanların, neft emalı və qaz emalı obyektlərinin, gəmiçilik və dəniz yataqlarına xidmət infrastrukturunun bir hissəsinin yararsızlaşmasına səbəb ola bilər [11]. Kaşağan və Rusiyanın Filanovski yataqları üzrə dəniz logistikasının dayazlaşmadan təsirlənməsi ehtimalı ekoloji problemin artıq yalnız biomüxtəliflik deyil, enerji və iqtisadi təhlükəsizlik məsələsi olduğunu göstərir.

Nəticə etibarilə, Xəzər hövzəsi qlobal neft və qaz sistemini təkbaşına əvəz edə biləcək miqyasa malik deyil. Onun strateji əhəmiyyəti daha çox "marjinal dayanıqlılıq" yaratmasındadır. Belə ki, Avropa üçün Rusiya qazına alternativ əlavə mənbə, Çin üçün dəniz boğazlarından keçməyən quru təchizatı, Türkiyə üçün tranzit və enerji mərkəzi statusu, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan üçün isə siyasi suverenliyi möhkəmləndirən ixrac gəlirləri və marşrut seçimidir. Xəzərin real dəyəri ehtiyatların cəmindən deyil, ehtiyat-infrastruktur-bazar üçbucağından yaranır. Bu üç elementdən biri zəif olduqda böyük geoloji potensial siyasi və iqtisadi gücə tam çevrilmir.

Xəzər enerji resursları uğrunda geosiyasi rəqabət və regional güc münasibətləri

Xəzərdə geosiyasi rəqabətin əsas predmeti yalnız neft və qaz yataqlarına sahiblik deyil. Ehtiyatların hansı şirkətlər tərəfindən işlənməsi, hasilatın hansı boru kəməri ilə daşınması, tranzit haqqını kimin alması, istehsalçı dövlətin hansı bazardan asılı qalması və infrastrukturun təhlükəsizliyinə kimin təminat verməsi də güc münasibətlərinin tərkib hissəsidir. Buna görə Xəzər geosiyasətini "resurs uğrunda mübarizə" ilə məhdudlaşdırmaq əvəzinə, yataq-kəmər-liman-bazar zəncirinə nəzarət uğrunda rəqabət kimi qiymətləndirmək daha məqsədəuyğundur.

Boru kəmərləri siyasi baxımdan neytral texniki qurğular deyil. Bahgat Xəzər diplomatiyasını təhlil edərkən göstərirdi ki, kəmər marşrutlarının seçilməsinə kommersiya səmərəliliyi ilə yanaşı, dövlətlərin Rusiya və İrandan yan keçmək, regional müttəfiqləri gücləndirmək və rəqiblərin tranzit imkanlarını zəiflətmək məqsədləri təsir etmişdir [6, s. 301-327]. Shaffer də Xəzər enerji siyasətinin sonrakı mərhələsində siyasi amillərin marşrut və layihə iştirakçılarının seçilməsində davamlı rol oynadığını vurğulayır [21, s. 7209-7215].

Azərbaycanın strategiyası qərb istiqamətində müstəqil enerji dəhlizinin yaradılmasına əsaslanır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Cənubi Qafqaz Boru Kəməri, TANAP və TAP Azərbaycanı həm istehsalçı, həm də tranzit dövlətə çevirmişdir. Bu infrastruktur Gürcüstan və Türkiyənin regional rolunu artırmış, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə siyasi-iqtisadi oxunu möhkəmləndirmişdir. Həsənovun qiymətləndirməsinə görə, alternativ ixrac kəmərlərinin qurulması yalnız kommersiya məsələsi deyil, Azərbaycanın geoiqtisadi müstəqilliyinin və xarici siyasət manevrinin əsas vasitələrindən biridir [3, s. 103-104; 151-153].

Bu siyasət Azərbaycanı Rusiyanın regional enerji sistemindən tam ayırmır. Bakı Moskva ilə siyasi və iqtisadi münasibətləri saxlayır, eyni zamanda qərb bazarlarına Rusiyadan yan keçən infrastruktur təqdim edir. Belə davranış "ya Rusiya, ya Qərb" seçimi deyil, müxtəlif güc mərkəzləri arasında selektiv əməkdaşlığa əsaslanan tarazlaşdırma siyasətidir. Azərbaycan Avropa üçün alternativ qaz təchizatçısı, Türkiyə üçün enerji tərəfdaşı, Mərkəzi Asiya üçün potensial tranzit qovşağı, Rusiya və İran üçün isə nəzərə alınmalı sahilyanı aktordur. 2025-ci ildə Avropaya 12,8 milyard kubmetr qaz göndərilməsi və TAP vasitəsilə 2026-cı ilin iyulunadək 60 milyard kubmetrdən artıq məcmu tədarük bu statusun empirik əsasını təşkil edir [1; 26]

Azərbaycanın üstünlüyü ilə yanaşı, məhdudiyyətləri də mövcuddur. Ölkənin neft hasilatı uzunmüddətli azalma mərhələsindədir, qaz ixracının ikiqat artırılması isə yeni yataqların işlənməsi və bütün dəhliz boyunca əlavə güc yaradılmasını tələb edir. Avropa alıcılarının uzunmüddətli qaz müqavilələri ilə iqlim neytrallığı hədəfləri arasında tərəddüd etməsi hasilatçıların milyardlarla dollarlıq layihələr üzrə investisiya qərarlarını çətinləşdirir. Siddi Cənub Qaz Dəhlizi ilə bağlı Aİ siyasətini təhlil edərək geosiyasi məqsədlərin iqtisadi, texniki və bazar məhdudiyyətlərini bəzən kölgədə qoyduğunu göstərir. Onun fikrincə, Rusiya da alternativ layihələrə, o cümlədən Türkiyə istiqamətində yeni qaz infrastrukturuna investisiya etməklə cavab vermişdir [22, s. 124-128; 137-142].

Qazaxıstanın geosiyasi davranışı daha aydın şə-

kildə çoxvektorlu siyasət nümunəsidir. Ölkənin 30 milyard barreldən artıq sübut olunmuş neft ehtiyatı ona böyük istehsalçı statusu versə də, ixracın təxminən 80%-nin CPC vasitəsilə Rusiyanın Novorossiysk limanına yönəlməsi struktur asılılıq yaradır [28]. CPC-də Chevron, ExxonMobil və digər Qərb şirkətlərinin iştirakı Moskvanın bu sistem üzərində tam sərbəst nəzarətini məhdudlaşdırır, lakin kəmərin coğrafiyasını dəyişmir. Texniki və təhlükəsizlik problemi yarandıqda hasilatçı şirkətlər, Qazaxıstan dövləti və xarici alıcılar eyni tranzit nöqtəsindən asılı qalırlar.

Astananın Bakı - Tbilisi - Ceyhan, Qazaxıstan-Çin, Atırau-Samara və Drujba istiqamətlərini paralel saxlamağa çalışması yalnız iqtisadi şaxələndirmə deyil, suverenlik siyasətidir. 2025-ci ilin ilk yarısında BTC istiqamətində 785 min ton Qazaxıstan nefti daşınmışdır ki, bu da əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 12% artım demək idi [18]. Həcm CPC ilə müqayisədə kiçik olsa da, marşrutun siyasi dəyəri fiziki həcmindən böyükdür. Belə ki, alternativin mövcudluğu tranzit danışıqlarında Qazaxıstana əlavə vasitə verir və Azərbaycan-Qazaxıstan əməkdaşlığını strateji səviyyəyə qaldırır. Lakin tanker parkı, Aktau və Bakı limanlarının gücü, neft keyfiyyətlərinin qarışdırılması və BTC-də boş güc kimi məsələlər alternativin genişlənmə sürətini məhdudlaşdırır [25, s. 8-10; 18-20].

Türkmənistan geosiyasi baxımdan ehtiyat zənginliyi ilə bazara çıxış zəifliyi arasındakı ziddiyyəti təmsil edir. Ölkənin sübut olunmuş qaz ehtiyatları təxminən 400 trilyon kubfut olsa da, ixracın əsas hissəsi Çinə yönəlir. Mərkəzi Asiya-Çin qaz kəməri Türkmənistanın Rusiyadan asılılığını azaltsa da, Çin şirkətlərinin kredit, hasilat və nəqliyyat sistemində iştirakı Pekinə yüksək danışıqlar üstünlüyü qazandırmışdır. Moghani və Maleki Çin diplomatiyasının Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı, "Bir kəmər, bir yol", dövlət şirkətləri və uzunmüddətli müqavilələri birləşdirərək Xəzərin şərqində Aİ-dən daha əlverişli mövqe yaratdığını müəyyən edirlər [15, s. 2279-2294].

2026-cı ildə Qalkınış yatağının dördüncü mərhələsi üzrə CNPC ilə 5,1 milyard dollarlıq sazişin bağlanması və əlavə 10 milyard kubmetr emal gücünün yaradılması Türkmənistanın şərq istiqamətində əməkdaşlığının davam etdiyini göstərir. Ölkə Çinə ildə təxminən 30 milyard kubmetr qaz ixrac edir [20]. Buna qarşı Aşqabad Transxəzər qaz kəməri, İran üzərindən svop, Türkiyə bazarı və TAPI layihəsi kimi alternativləri gündəmdə saxlayır. 2025-ci ildə Türkmənistan və Türkiyə arasında İran üzərindən qaz tədarükü barədə saziş əldə edilmişdi. İlkin hədəf ildə 1,3-2 milyard kubmetr diapazonunda idi [19]. Həcmin kiçik olmasına baxmayaraq, bu mexanizm İranın tam kənarlaşdırılmadığını və mövcud şəbəkələrin siyasi razılaşma olduqda alternativ yarada bildiyini göstərir.

Azərbaycan-Türkmənistan münasibətlərində 2021-ci il "Dostluq" sazişi rəqabətdən əməkdaşlığa keçidin mühüm nümunəsidir. Bakı tərəfindən "Kəpəz", Aşqabad tərəfindən "Sərdar" adlandırılan mübahisəli yataq üzrə birgə kəşfiyyat və işlənmə memorandumu imzalanmışdır [5]. Bu razılaşma göstərdi ki, suverenlik iddialarının sıfırməbləğli qarşıdurma kimi aparılması əvəzinə, birgə işlənmə resursun iqtisadi dəyərini artıra bilər. Eyni zamanda münasibətlərin yaxşılaşması Transxəzər qaz kəməri üçün zəruri olan siyasi etimadı gücləndirdi. Bununla belə, etimadın artması maliyyə, əlavə hasilat, uzunmüddətli alıcı və ekoloji qiymətləndirmə problemlərini avtomatik həll etmir.

Rusiya Xəzərdə eyni zamanda istehsalçı, tranzit dövlət, bazar iştirakçısı və hərbi gücdür. Moskvanın regional təsir vasitələri yerli yataqların həcmindən daha genişdir. CPC və Rusiya boru kəməri sistemi Qazaxıstan üçün əsas çıxışdır. Rusiya qazı Türkiyə və Avropada Azərbaycan qazı ilə rəqabət aparır, Volqa-Don su yolu Xəzərin dünya dənizlərinə yeganə gəmiçilik bağlantısının əsas hissəsini təşkil edir. Xəzər flotiliyası isə dənizin hərbi balansında üstün mövqeyə malikdir. Buna görə Rusiyanın təsiri sırf "kəmərləri bağlamaq" qabiliyyətindən deyil, tranzit, bazar, təhlükəsizlik və hüquqi institutları eyni zamanda əlaqələndirə bilməsindən yaranır.

Bununla belə, Rusiyanın hegemonluğu əvvəlki kimi mütləq deyil. Azərbaycanın qərb dəhlizi, Çinin Mərkəzi Asiya infrastrukturu, Qazaxıstanın çoxtərəfli investisiya münasibətləri və Türkiyənin artan tranzit rolu alternativ güc mərkəzləri yaradıb. Smith Stegen və Kusznir Xəzərdəki "yeni böyük oyun"u təhlil edərkən Azərbaycanın qərbə, Türkmənistan və qismən Qazaxıstanın isə Çinə çıxış qazanmasını regional dövlətlərin agentliyinin güclənməsi kimi qiymətləndirirlər [24, s. 91-106].

İranın mövqeyi coğrafi potensialla siyasi məhdudiyyətlərin birləşməsidir. İran Türkmənistan qazını Azərbaycan və Türkiyəyə svop edə, Xəzər ehtiyatları üçün Fars körfəzi limanlarına ən qısa nəzəri çıxışlardan birini təmin edə bilər. Lakin beynəlxalq sanksiyalar, xarici kapital və texnologiyaya çıxışın məhdudluğu, ABŞ-nin İranı qərb dəhlizlərindən kənarda saxlamaq siyasəti və Cənubi Xəzərin dərin geoloji şəraiti bu potensialın reallaşmasını çətinləşdirib. Buna görə Tehran çox vaxt iri Xəzər ixracatçı-

sından daha çox, hüquqi rejimə, cənub sərhədlərinin delimitasiyasına və alternativ layihələrin siyasi-ekoloji şərtlərinə təsir göstərən aktor kimi çıxış edir.

İranın hüquqi mövqeyi 2018-ci il Xəzər Konvensiyasının taleyinə birbaşa təsir göstərir. 24 avqust 2026-cı il vəziyyətinə görə İran hökuməti Konvensiyanın ratifikasiya layihəsini parlamentə təqdim etsə də, parlament təsdiqi tamamlanmamışdı. Digər dörd sahilyanı dövlət ratifikasiya prosesini başa çatdırmışdır. Buna görə beş ratifikasiya tələb edən Konvensiya hələ tam qüvvəyə minməmişdir [23]. Bu fakt Konvensiyanın siyasi əhəmiyyətini aradan qaldırmır, lakin onun müddəalarını bütün tərəflər üçün artıq qüvvədə olan müqavilə hüququ kimi təqdim etməyə imkan vermir. Pietkiewicz də Konvensiyanın əhəmiyyətli irəliləyiş yaratmaqla yanaşı, delimitasiya və qüvvəyə minmə problemlərini tam həll etmədiyini göstərir [17].

Konvensiya Xəzər üçün klassik "dəniz" və ya "göl" rejimi deyil, xüsusi - *sui generis* hüquqi model formalaşdırır. Onun 3-cü maddəsi sahilyanı olmayan dövlətlərin silahlı qüvvələrinin Xəzərdə yerləşdirilməsini qadağan edir. Bu müddəa Rusiya və İranın ABŞ və NATO-nun hərbi mövcudluğunu məhdudlaşdırmaq maraqlarına uyğundur. 8-ci maddə dəniz dibi və təkinin qonşu və qarşı-qarşıya yerləşən dövlətlər arasında razılaşma ilə sektorlara bölünməsini nəzərdə tutur. 14-cü maddəyə əsasən, sualtı boru kəmərinin marşrutu yalnız keçdiyi dəniz dibi sektorunun sahibi olan dövlət və ya dövlətlərlə razılaşdırılmalıdır. Eyni zamanda layihə ekoloji müqavilələrin tələblərinə uyğun olmalıdır [9]

Bu müddəalar nəzəri olaraq Azərbaycan və Türkmənistanın Transxəzər kəməri barədə qərar verməsini asanlaşdırır və başqa sahilyanı dövlətlərin siyasi veto iddiasını zəiflədir. Lakin ekoloji normalar, delimitasiya edilməmiş sahələr və Konvensiyanın hələ qüvvəyə minməməsi mübahisə imkanlarını saxlayır. Kadir Konvensiyanın səth sularında ümumi məkanla milli zonaları, dəniz dibində isə ikitərəfli delimitasiyanı birləşdirdiyini, lakin cənub sektorlarında sərhədlərin tam müəyyənləşmədiyini vurğulayır. Karataeva da sənədin uzunmüddətli hüquqi mübahisəni tam bitirən son cavabdan daha çox, sonrakı sazişlər üçün çərçivə yaratdığını göstərir [13, s. 399-402; 14, s. 232-263].

Xəzərin şimalı ilə cənubu arasında əməkdaşlığın səviyyəsi də eyni deyil. Rusiya, Qazaxıstan və Azərbaycan şimal və mərkəzi hissələrdə ikitərəfli delimitasiya sazişləri bağlamış və transsərhəd yataqlar üzrə əməkdaşlıq mexanizmləri yaratmışlar. Cənubda isə Azərbaycan-İran və İran-Türkmənistan sərhədlərinin tam müəyyənləşdirilməməsi daha böyük qeyri-müəyyənlik yaradır. Orazgaliyev və Araral Xəzəri ortaq resursların idarə edilməsində "məhbus dilemması" ilə xarakterizə edir. Bütün dövlətlər əməkdaşlıqdan faydalansa da, hər biri digərinin daha böyük pay əldə etməsindən ehtiyat edir. Müəlliflər iqtisadi və geosiyasi maraqların şimalda əməkdaşlığı asanlaşdırdığını, cənubda isə rəqabəti dərinləşdirdiyini göstərirlər [16, s. 962-964; 967-968; 974-975].

Avropa İttifaqının Xəzər siyasətində əsas məqsəd təchizat mənbələri və marşrutlarının şaxələndirilməsidir. 2025-ci ildə Azərbaycanın Aİ qaz idxalındakı payı cəmi 3,9% olsa da, bu qazın strateji dəyəri ümumi faizindən böyükdür. O, Rusiya sistemindən asılı olmayan yeni mənbədən, yeni marşrutla daxil olur və xüsusilə İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan və Cənub-Şərqi Avropanın interkonnektor sisteminə təsir göstərir [10]. Aİ-nin təsir vasitələri alıcılıq qabiliyyəti, tənzimləmə standartları, maliyyə institutları və diplomatik dəstəkdir. Lakin Aİ eyni zamanda qaz idxalını artırmaq, emissiyaları azaltmaq və uzunmüddətli fosil infrastrukturundan yayınmaq istəyir. Bu məqsədlər arasındakı ziddiyyət Xəzər layihələri üçün bazar qeyri-müəyyənliyi yaradır.

ABŞ-nin ənənəvi Xəzər siyasəti Rusiya və İrandan yan keçən çoxsaylı ixrac marşrutlarının dəstəklənməsi, Qərb şirkətlərinin yataqlarda iştirakının təmin olunması və yeni müstəqil dövlətlərin suverenliyinin möhkəmləndirilməsi üzərində qurulmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan bu siyasətin ən aydın nəticələrindən biridir. Lakin ABŞ-nin Xəzərdəki rolu birbaşa ərazi və boru kəməri nəzarətindən daha çox diplomatik dəstək, investisiya və təhlükəsizlik əməkdaşlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Chevron və Exxon-Mobil-in Qazaxıstan yataqları və CPC-də iştirakı Vaşinqtona iqtisadi maraq versə də, həmin neftin Rusiya ərazisindən keçməsi Qərb-Rusiya qarşıdurmasının sadə ikili model olmadığını göstərir.

Çinin üstünlüyü isə coğrafi yaxınlıq, dövlət maliyyəsi, boru kəməri tikintisi və uzunmüddətli satınalma müqavilələrinin vahid strategiyada birləşdirilməsidir. Çin Xəzərin şərqində Rusiya nəzarətindən kənar ixrac marşrutu yaratmaqla Qazaxıstan və Türkmənistana alternativ təqdim etmiş, eyni zamanda onların Çin bazarından asılılığını artırmışdır. Pekin üçün Mərkəzi Asiya qazının üstünlüyü dəniz daşımalarına və Malakka boğazına bağlı olmamasıdır. Buna görə Çinin Xəzər siyasəti yalnız resurs əldə etmək deyil, enerji təchizatının coğrafi risklərini azaltmaq siyasətidir. Moghani və Malekinin araşdırması müasir enerji axınlarının xüsusilə Xəzərin şərqində Çinə doğru istiqamətlənmə ehtimalının Avropa istiqamə-

tindən daha yüksək olduğunu göstərir [15].

Türkiyə Xəzər rəqabətində həm istehlakçı, həm tranzit dövlət, həm də regional siyasi gücdür. BTC, TANAP və TAP Türkiyənin Azərbaycan və Avropa arasında əvəzolunmaz tranzit mövqeyini gücləndirmişdir. Türkiyənin Türkmənistan qazını İran üzərindən almaq cəhdi, Transxəzər kəmərinə marağı və Qazaxıstan neftinin BTC ilə daşınmasının artırılması təşəbbüsü Ankaranın Azərbaycanla məhdudlaşmayan daha geniş Xəzər strategiyasına malik olduğunu göstərir. Türkiyə bu yolla enerji mənbələrini şaxələndirməklə yanaşı, Mərkəzi Asiya ilə siyasi-iqtisadi əlaqələrini dərinləşdirir. Lakin onun enerji mərkəzi statusu Rusiya, Azərbaycan, İran, LNG təchizatçıları və gələcəkdə Türkmənistan kimi müxtəlif mənbələr arasında balans saxlamaq qabiliyyətindən asılıdır.

Ekoloji təhlükəsizlik də regional güc münasibətlərinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Samir Quliyev Xəzərdə enerji rəqabəti, hərbiləşmə, hüquqi status, terrorizm və ekoloji problemlərin qarşılıqlı təsir göstərən təhlükəsizlik kompleksi yaratdığını qeyd edir [4, s. 59-65]. Bayramov isə formal sazişlərin mövcudluğuna baxmayaraq, dövlətlərin iqtisadi maraqları, institusional zəiflik və məlumat paylaşımındakı problemlərin ekoloji əməkdaşlığın nəticələrini məhdudlaşdırdığını göstərir [7, s. 500-503; 511-516].

Bu sahədə 18 noyabr 2025-ci ildə mühüm institusional dəyişiklik baş vermişdir. Tehran Konvensiyası çərçivəsində transsərhəd ekoloji təsirin qiymətləndirilməsi haqqında Protokol qüvvəyə minmişdir. Protokol neft və qaz hasilatı, boru kəmərləri, iri neft emalı zavodları, limanlar və digər infrastruktur layihələrini əhatə edir. Təsirə məruz qala biləcək sahilyanı dövlət tələb etdikdə transsərhəd qiymətləndirmə aparılmalıdır [29]. Bu mexanizm ekoloji arqumentlərin siyasi veto vasitəsinə çevrilməsi ehtimalını tam aradan qaldırmasa da, layihələr üzrə məlumat paylaşımı və hüquqi əsaslandırmanı gücləndirir.

Dəniz səviyyəsinin sürətlə azalması enerji rəqabətinin maddi coğrafiyasını dəyişdirə bilər. Akademik modelləşdirməyə görə, beş metrlik səviyyə azalması Xəzərin təxminən 77 min kvadratkilometr indiki su sahəsini quruya çevirə, Şimali Xəzərdə neft obyektlərini və limanları dənizdən uzaqlaşdıra bilər. On metrlik ssenaridə Rusiya və Qazaxıstan sahillərində bəzi yaşayış və sənaye obyektlərinin yeni sahil xəttinə orta məsafəsi onlarla kilometr arta bilər [11]. Bu proses Aktau, Türkmənbaşı, Bakı və digər limanlarda dibdərinləşdirmə xərclərini artıracaq, tanker daşımalarını məhdudlaşdıra və hazırda marşrut şaxələndirilməsi üçün nəzərdə tutulan Transxəzər nəqliyyatının iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərə bilər. Beləliklə, iqlim dəyişməsi mövcud güc balansına xarici və getdikcə daha təsirli dəyişən əlavə edir.

Politoloji baxımdan Xəzər hövzəsində gücün dörd əsas mənbəyi fərqləndirilə bilər. Birincisi, ehtiyat və hasilata nəzarətdir. Bu sahədə Qazaxıstan neft, Türkmənistan qaz ehtiyatları ilə seçilir. İkincisi, ixrac marşrutlarının çoxluğu və tranzit mövqeyidir; Azərbaycan və Türkiyə bu baxımdan resurslarının fiziki həcmindən daha böyük geosiyasi təsir qazanmışdır. Üçüncüsü, kapital, texnologiya və bazar təmin etmək qabiliyyətidir. Aİ, ABŞ və Çin burada əsas xarici aktorlardır. Dördüncüsü, hüquqi və hərbi-institusional təsirdir. Rusiya və İran bu sahədə yerli hasilat paylarından daha böyük rol oynayırlar.

Nəticədə Xəzər hövzəsində vahid və dəyişməz hegemon yoxdur. Qərb istiqamətində Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə dəhlizi, şimal istiqamətində Rusiya və CPC sistemi, şərqdə Çin-Mərkəzi Asiya infrastrukturu, cənubda isə İranın potensial svop və tranzit imkanları paralel fəaliyyət göstərir. Bu sistem tam qarşıdurmadan daha çox rəqabətli qarşılıqlı asılılıq yaradır. Regional dövlətlərin əsas məqsədi böyük güclərdən birinə tam qoşulmaq deyil, mümkün qədər daha çox çıxış marşrutu və tərəfdaş əldə etməklə asılılığın siyasi qiymətini azaltmaqdır. Buna görə Xəzərin geosiyasi əhəmiyyəti yalnız karbohidrogenlərin mövcudluğunda deyil, həmin ehtiyatların yaratdığı alternativlər, ittifaqlar və asimmetrik qarşılıqlı asılılıqlardadır.

NƏTİCƏ

Aparılmış təhlil göstərir ki, Xəzər hövzəsinin geosiyasi əhəmiyyəti karbohidrogen ehtiyatlarının həcmindən daha çox onların siyasi və iqtisadi münasibətlər sisteminə daxil edilmə imkanları ilə müəyyənləşir. Ehtiyatların hasilatı, ixrac marşrutlarının sayı, tranzit ölkələrinin mövqeyi, xarici bazarlara çıxış və infrastrukturun təhlükəsizliyi birlikdə regional gücün əsas mənbələrini formalaşdırır. Azərbaycanın qərb istiqamətli enerji dəhlizləri ona hasilatçı dövlət olmaqla yanaşı, tranzit qovşağı kimi möhkəmlənmək imkanı yaratmışdır. Qazaxıstanın böyük neft ehtiyatlarına baxmayaraq Rusiya ərazisindən keçən marşrutlardan yüksək asılılığı, Türkmənistanın nəhəng qaz potensialına rəğmən Çin bazarına bağlılığı isə ehtiyat zənginliyi ilə siyasi manevr imkanları arasında birbaşa mütənasibliyin olmadığını nümayiş etdirir. Rusiya və İranın təsiri yerli Xəzər hasilatından daha çox tranzit infrastrukturu, hüquqi status, təhlükəsizlik mexanizmləri və alternativ layihələrə təsir imkanları ilə əlaqəlidir. Bu mənada regionda geosiyasi üstünlük resursa sahiblikdən deyil,

ehtiyat – infrastruktur - bazar əlaqələrinə nəzarətin səviyyəsindən yaranır.

Araşdırma həmçinin Xəzər hövzəsində münasibətlərin vahid hegemonluq və ya sadə qarşıdurma modeli ilə izah edilmədiyini ortaya qoyur. Avropa İttifaqının təchizatı şaxələndirmək cəhdləri, Çinin şərq istiqamətli enerji infrastrukturu, Türkiyənin tranzit mərkəzinə çevrilməsi və sahilyanı dövlətlərin çoxvektorlu siyasəti rəqabətli, lakin qarşılıqlı asılı regional sistem formalaşdırır. Bununla yanaşı, Xəzərin hüquqi statusuna dair Konvensiyanın ratifikasiya problemləri, Transxəzər layihələrinin maliyyə və texniki məhdudiyyətləri, Avropanın enerji keçidi siyasəti və dəniz səviyyəsinin azalması mövcud potensialın reallaşmasına mane olur. Buna görə də regionun gələcək siyasi çəkisi yeni yataqların istismarından daha çox ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsindən, sahilyanı dövlətlər arasında hüquqi əməkdaşlığın genişlənməsindən və enerji infrastrukturunun ekoloji dəyişikliklərə uyğunlaşdırılmasından asılı olacaqdır. Xəzər hövzəsinin davamlı geosiyasi əhəmiyyəti məhz enerji ehtiyatlarının rəqabət mənbəyi olmaqla yanaşı, əməkdaşlıq, qarşılıqlı asılılıq və siyasi tarazlaşdırma mexanizmləri yaratmasında ifadə olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi. Ötən il 27,7 milyon ton neft, 51,5 milyard kubmetr təbii qaz hasil olunub. URL: https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/00710
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın energetikası, 2025. URL: https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/energy_2025.pdf
3. Həsənov Ə. M. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti. - Bakı: Zərdabi LTD, 2016. URL: https://lib.dia.edu.az/Resources/OpenFile?name=eef54486-8200-4a52-897e-c7a69fc13145-F05C2E6C.pdf
4. Quliyev S. F. Xəzər hövzəsindəki təhlükəsizlik problemlərinin regional təhlükəsizliyə və əməkdaşlığa təsiri // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. - 2019. - s. 59-65. URL: https://www.researchgate.net/publication/365488446_XZR_HOVZSINDKI_THLUKSIZLIK_PROBLEMLRININ_REGIONAL_THLUKSIZLIY_V_MKDASLIGA_TSIRI
5. Azerbaijan and Turkmenistan sign MoU on joint exploration and development of "Dostlug" field in Caspian Sea // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. - 2021. URL: https://geneva.mfa.gov.az/en/news/azerbaijan-and-turkmenistan-sign-mou-on-joint-exploration-and-development-of-dostlug-field-in-caspian-sea
6. Bahgat G. Pipeline diplomacy: The geopolitics of the Caspian Sea region // International Studies Perspectives. - 2002. - Vol. 3, No. 3. - p. 310-327. URL: https://doi.org/10.1111/1528-3577.00098
7. Bayramov A. The reality of environmental cooperation and the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea // Central Asian Survey. - 2020. - Vol. 39, No. 4. - p. 500-519. URL: https://doi.org/10.1080/02634937.2020.1815653
8. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four As // Energy Policy. - 2014. - Vol. 75. - p. 415-421. URL: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.09.005
9. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. - 2018. URL: https://www.en.kremlin.ru/supplement/5328
10. Council of the European Union. Where does the EU's gas come from? - 2026. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/where-does-the-eu-s-gas-come-from/
11. Court R., Lattuada M., Shumeyko N., Baimukanov M., Eybatov T., Kaidarova A., Mamedov E. V., Rustamov E., Tasmagambetova A., Prange M., Wilke T., Hassall C., Goodman S. J. Rapid decline of Caspian Sea level threatens ecosystem integrity, biodiversity protection, and human infrastructure // Communications Earth & Environment. - 2025. - Vol. 6, Article 261. URL: https://doi.org/10.1038/s43247-025-02212-5
12. EU and Azerbaijan enhance bilateral relations, including energy cooperation // European Commission. - 2022. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/eu-and-azerbaijan-enhance-bilateral-relations-including-energy-cooperation-2022-07-18_en
13. Kadir R. A. Introductory note to Convention on the Legal Status of the Caspian Sea // International Legal Materials. - 2019. - Vol. 58, No. 2. - p. 399-413. URL: https://doi.org/10.1017/ilm.2019.5
14. Karataeva E. The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The final answer or an interim solution to the Caspian question? // The International Journal of Marine and Coastal Law. - 2020. - Vol. 35, No. 2. - p. 232-263. URL: https://doi.org/10.1163/15718085-23521089
15. Moghani A. M., Maleki A. China's energy diplomacy in the Caspian Basin and its impact on the energy security of Europe // Energy Reports.

- 2024. - Vol. 11. - p. 2279-2294. URL: https://doi.org/10.1016/j.egyr.2024.01.070
16. Orazgaliyev S., Araral E. Conflict and cooperation in global commons: Theory and evidence from the Caspian Sea // International Journal of the Commons. - 2019. - Vol. 13, No. 2. - p. 962-976. URL: https://doi.org/10.5334/ijc.914
17. Pietkiewicz M. Legal status of Caspian Sea—Problem solved? // Marine Policy. - 2021. - Vol. 123, Article 104321. URL: https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104321
18. Reuters. Kazakhstan and Türkiye discussed an increase in oil exports via BTC. - 2025. URL: https://www.reuters.com/business/energy/kazakhstan-turkey-discussed-an-increase-oil-exports-via-btc-2025-07-30/
19. Reuters. Turkey, Turkmenistan agree gas supply deal for March. - 2025. URL: https://www.reuters.com/business/energy/turkey-turkmenistan-agree-gas-supply-deal-march-2025-02-11/
20. Reuters. China and Turkmenistan sign deal to build phase four of Galkynysh gas field. - 2026. URL: https://www.reuters.com/business/energy/china-turkmenistan-sign-deal-build-phase-four-galkynysh-gas-field-2026-04-16/
21. Shaffer B. Caspian energy phase II: Beyond 2005 // Energy Policy. - 2010. - Vol. 38, No. 11. - p. 7209-7215. URL: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.051
22. Siddi M. The EU's botched geopolitical approach to external energy policy: The case of the Southern Gas Corridor // Geopolitics. - 2019. - Vol. 24, No. 1. - p. 124-144. URL: https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1416606
23. Sinaiee M. Iran moves to ratify Caspian Sea pact with seabed rights still unsettled // Iran International. - 2026. URL: https://www.iranintl.com/en/202608076370
24. Smith Stegen K., Kusznir J. Outcomes and strategies in the "New Great Game": China and the Caspian states emerge as winners // Journal of Eurasian Studies. - 2015. - Vol. 6, No. 2. - p. 91-106. URL: https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.03.002
25. Sukhankin S. The Caspian Sea as an emerging energy hub: Potentials and limitations (Russie.Eurasie.Visions No. 138). - Institut français des relations internationales, 2025. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/2025-02/ifri_sukhankin_caspienne_sea_2025.pdf
26. Trans Adriatic Pipeline. One flow, two milestones: 60 bcm delivered to Europe, 50 bcm to Italy. - 2026. URL: https://www.tap-ag.com/news/news-stories/one-flow-two-milestones-60-bcm-delivered-to-europe-50-bcm-to-italy
27. U.S. Energy Information Administration. Iran: Country analysis brief. - 2024. URL: https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/iran/
28. U.S. Energy Information Administration. Caspian Sea regional energy analysis. - 2025. URL: https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea
29. United Nations Environment Programme. Boost for Caspian Sea protection as new environmental rules come into force. - 2025. URL: https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/boost-caspian-sea-protection-new-environmental-rules-come-force

ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕОПОЛИТЕНСКОГО ЗНАЧЕНИЯ ЗАПАСОВ УГЛЕВОДОРОДОВ КАСПИЙСКОГО БАССЕЙНА

Эльмин Вагиф Ягубзаде
Докторант кафедры «Международные отношения и внешняя политика» Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется геополитическое значение углеводородных ресурсов Каспийского бассейна в контексте энергетической безопасности, диверсификации экспортных маршрутов и регионального баланса сил. Цель исследования заключается в сравнении энергетических стратегий Азербайджана, Казахстана, Туркменистана, России и Ирана, определении региональных интересов Европейского союза, Китая, США и Турции, а также выявлении механизмов преобразования углеводородных ресурсов в политическое влияние. В исследовании применяются сравнительный политический анализ, институциональный подход, анализ статистических данных и интерпретация официальных документов. Установлено, что стратегическое значение Каспийского бассейна определяется не столько объемом запасов, сколько взаимосвязью между их добычей, транспортировкой, доступом к рынкам и безопасностью транзита. В то время как Азербайджан укрепляет свои геополитические

позиции посредством западных энергетических коридоров, зависимость Казахстана от российских маршрутов и Туркменистана от китайского рынка показывает, что значительные запасы не обеспечивают политическую независимость. Региональное влияние России и Ирана определяется не только местной добычей, но и транзитными возможностями, правовым статусом и механизмами безопасности. Проблемы ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, экономические ограничения трансказпийских проектов и снижение уровня моря рассматриваются как препятствия для энергетического сотрудничества. Обосновывается вывод о том, что конкуренция в бассейне порождает скорее асимметричную взаимозависимость, чем противостояние с нулевой суммой, тогда как региональные государства стремятся расширить возможности политического маневрирования посредством диверсификации маршрутов и партнеров.

Ключевые слова: *Каспийский бассейн, углеводородные ресурсы, энергетическая безопасность, геополитическая конкуренция, экспортные маршруты.*

A POLITICAL SCIENCE ANALYSIS OF THE GEOPOLITICAL SIGNIFICANCE OF THE CASPIAN BASIN'S HYDROCARBON RESERVES

Elmin Vagif Yagubzadeh
PhD Student at the Department of International Relations and Foreign Policy at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

SUMMARY

This article examines the geopolitical significance of the Caspian Basin's hydrocarbon resources in the context of energy security, export route diversification, and regional power relations. The study aims to compare the energy strategies of Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Russia, and Iran; identify the regional interests of the European Union, China, the United States, and Türkiye; and clarify the mechanisms through which hydrocarbon resources are transformed into political influence. The research employs comparative political analysis, an institutional approach, statistical data analysis, and the interpretation of official documents. The findings indicate that the Caspian Basin's strategic significance derives less from the volume of its reserves than from the relationship between production, transportation, market access, and transit security. While Azerbaijan strengthens its geopolitical position through westward energy corridors, Kazakhstan's dependence on Russian transit routes and Turkmenistan's reliance on the Chinese market demonstrate that substantial reserves do not guarantee political independence. The regional influence of Russia and Iran is determined not only by local production but also by transit opportunities, legal arrangements, and security mechanisms. Ratification problems surrounding the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, the economic constraints of Trans-Caspian projects, and declining sea levels are identified as obstacles to energy cooperation. The study concludes that competition in the basin generates asymmetric interdependence rather than zero-sum confrontation, while regional states seek to expand their political room for maneuver by diversifying their routes and partnerships.

Keywords: *Caspian Basin, hydrocarbon resources, energy security, geopolitical competition, export routes.*

Rəyçi: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ramid Hüseynov

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 01.07.2026
Çapa qəbul olunub: 14.08.2026
The date of the admission of the article to the editorial office: 01.07.2026
Accepted for publication: 14.08.2026